

<https://doi.org/10.31108/2.2023.1.28.4>
УДК 159.922.1:316.62

Марія Кононець

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Кононець Марія. *Психологічні особливості економічної поведінки громадян України під час війни: гендерний аспект.*

Вступ. Повномасштабна війна в Україні призвела до значущих змін в економічній поведінці громадян у багатьох країнах світу, але найбільше це торкнулося резидентів України. Відповідно, актуальним є дослідження психологічних особливостей економічної поведінки громадян під час війни, аналіз їхнього емоційного стану, пов'язаного з нею, і аналіз особливостей економічної поведінки українців залежно від гендерної приналежності.

Мета. Визначити психологічні особливості економічної поведінки громадян України під час війни залежно від підвищення або зниження рівня їхніх доходів, а також залежно від гендерної приналежності. Проаналізувати економічну поведінку громадян України і пов'язаного з нею емоційного стану.

Методи. Використовувались методи: психодіагностичний (авторський опитувальник «Психологічні особливості економічної поведінки громадян України під час війни»), порівняльний, кількісний і якісний аналіз.

Результати. У статті показано, як повномасштабна війна в Україні вплинула на рівень доходів її громадян, залежно від країни їхнього проживання під час війни. Проаналізовано причини підвищення або зниження доходів громадян України під час війни і пов'язаний з цим емоційний стан респондентів та їх економічну поведінку, а також виявлено її особливості залежно від гендерної приналежності.

Висновки. Подана у статті інформація може бути корисною для ідентифікації причин виникнення у особистості певних емоційних станів залежно від збільшення або зниження рівня її доходів й фінансового стану загалом, та аналізу економічної поведінки в умовах повномасштабної війни.

Ключові слова: економічна поведінка, війна, дохід, покупки, емоційний стан, емоції.

Kononets, Maria. *Psychological features of the economic behaviour of Ukrainian citizens during the war: gender aspect.*

Introduction. The full-scale war in Ukraine has led to significant changes in the economic behaviour of citizens in many countries of the world, with Ukraine being affected the most. Accordingly, it is relevant to study the psychological characteristics of the economic behaviour and emotional state of Ukrainians during the war, as well as the economic behaviour of Ukrainians in relation to gender.

Aim. To determine the psychological characteristics of the economic behaviour of Ukrainians during the war in relation to their incomes and gender, as well as to analyze the economic behaviour and emotional states of Ukrainians associated with it.

Methods. Psychodiagnostic (the author's questionnaire «Psychological features of the economic behaviour of citizens of Ukraine during the war»), comparative, quantitative and qualitative analyses.

Results. This article shows how the full-scale war in Ukraine affected its citizens' income in relation to the country of their residence during the war. The author has analyzed the causes for the changes in the income of Ukrainians during the war, their related emotional states and economic behaviours, as well as the gender-related features of their economic behaviour.

Conclusions. The information given in the article can help identify the causes of certain emotional states in a person, depending on their income and general financial situation, as well as analyze economic behaviour of individuals during the war.

Key words: economic behaviour, war, income, purchases, emotional state, emotions.

Вступ. Повномасштабна війна, яку розпочала країна-агресор 24 лютого 2022 року в Україні, призвела до значущих змін в економічній поведінці громадян у багатьох країнах світу, але найбільше це торкнулося громадян України.

У багатьох наукових джерелах зазначається наявність негативного впливу надзвичайних обставин на психічне здоров'я і психологічне благополуччя особистості (Bogic, Njoku & Priebe, 2015; Dutra, Grubbs, Greene, Trego, McCartin, Kloezezan & Morland, 2011; Fazel, Wheeler & Danesh, 2005; Karamushka, Kredentser, Tereshchenko, Delton, Arefniya & Paskevskaya, 2022; Lie, 2002; Murthy & Lakshminarayana, 2006; Tempany, 2009; Карамушка, Креденцер, Терещенко, Івкін, Лагодзінська & Ковальчук, 2022). Зокрема, досліджено особливості економічної поведінки особистості в стресових умовах (війна, пандемія, криза тощо) (Coupe & Obrizan, 2016; Gong, Liu, Zheng, Mei, Que, Yuan & Lu, 2022; Gozgor, Lau & Ma, 2022; Savage, 2016; Kimbrough, Laughren & Sheremeta, 2020; Винославська & Кононець, 2021). Але наразі досліджень, присвячених психологічним особливостям економічної поведінки особистості в екстремальних ситуаціях, зокрема в умовах війни, недостатньо.

Економічною поведінкою називають поведінку, викликану економічними стимулами і діяльністю господарюючого суб'єкта. Економічна поведінка включає роботу, купівлю, заощадження, дарування та азартні ігри тощо (Lea, 2001). Наразі до цього переліку можна додати комп'ютерні ігри з платним контентом.

Загалом, причини економічної поведінки індивідів поділяють на об'єктивні та суб'єктивні. До *об'єктивних причин* економічної поведінки належать: 1) принцип матеріальної основи розвитку суспільства, який полягає в тому, що люди насамперед задовольняють власні матеріальні потреби, які є певним базисом їх життєдіяльності; 2) панування певної економічної системи, яка детермінує іманентні їй економічні інтереси, мотиви, стимули економічної поведінки; 3) залишки попередніх і паростки майбутніх економічних відносин, наприклад, перехідні відносини, які народжують економічну поведінку, що характерна для перехідного періоду; 4) ринок як центр формування, регулювання й задоволення потреб усіх його суб'єктів; 5) економічні коливання, наприклад, фази ділового циклу, що впливають на процес економічної поведінки населення; 6) надзвичайні обставини (війни, революції, екологічна криза, землетруси, повені тощо). До *суб'єктивних причин* економічної поведінки індивідів відносять: 1) економічне мислення, яке виробляє рішення наступної поведінки у формі думки; економічна поведінка є перевіркою, оцінкою, результатом думки і виконання рішення; 2) свобода економічного мислення й економічна поведінка як основа пріоритету прав та свобод особи в демократичному суспільстві, що забезпечує збагачення її потенціалу й процес її саморегуляції; 3) економічні цілі та завдання, наміри й установки, їх реалізація та не реалізація, що консолідуються у психологічний фактор, який опосередковує економічну поведінку (Економічна енциклопедія, 2000).

Повномасштабна війна значно вплинула на економічну поведінку та показники благополуччя громадян України – кожен тією чи іншою мірою пережив негативний досвід. До цього призвели й втрата близьких людей, й загроза загибелі, й втрата майна, й падіння курсу гривні до валют класу А тощо. Але гіпотетично громадяни України, які переїхали до країн з більш високим рівнем життя й знайшли там роботу або отримали фінансову допомогу, могли збільшити рівень своїх доходів, змінити свою економічну поведінку, що здійснює вплив на їхній емоційний стан.

Згідно дослідження Т. Coupe & М. Obrizan (2016), незважаючи на те, що з 2014 року війна домінувала на сході України, до повномасштабного вторгнення респонденти в інших регіонах України почувалися щасливими приблизно так само, як і до війни (Coupe & Obrizan, 2016). Зокрема, це стосувалося й відчуття економічного благополуччя.

Економіст Т. Lane (2017) проаналізував десятки досліджень, які розглядали взаємозв'язок між рівнем щастя та економічною поведінкою, зокрема, чи щасливі люди більш схильні бути егоїстами або щедрими. Було зроблено висновки, що особистість відчуває себе щасливою у результаті реалізації нею просоціальної поведінки, включаючи довіру та щедрість. Наприклад, люди, які займаються благодійністю, відчувають таке щастя, ніби їх доходи подвоїлися. Економічні експерименти показують, що ті учасники, які більш щедрі в

лабораторних іграх, зазвичай, повідомляють про вищий рівень щастя. Також переживання щастя позитивно корелює з заняттям волонтерством (Lane, 2017).

До того ж були наведені докази негативного зв'язку між щастям і егоїзмом. Неокласичний підхід, принаймні імпліцитно, визнав особистий інтерес раціональним. Але якщо метою економіки є підвищення добробуту, то останні наукові відкриття свідчать про те, що економісти повинні сприяти просоціальній поведінці, а не власному інтересу. Іншими словами, було виявлено, що для того щоб почуватися щасливим – бути довірливим і щедрим більш «раціонально», ніж бути егоїстом (Goodwin, Harris, Nelson, Rajkarnikar, Roach & Torras, 2018).

У цій статті досліджуються психологічні особливості економічної поведінки громадян України під час війни залежно від підвищення або зниження рівня їхніх доходів, а також залежно від гендерної приналежності. Також здійснено аналіз економічної поведінки громадян України і пов'язаного з нею емоційного стану.

Мета. Визначити психологічні особливості економічної поведінки громадян України під час війни залежно від підвищення або зниження рівня їхніх доходів, а також залежно від гендерної приналежності. Проаналізувати економічну поведінку громадян України і пов'язаного з нею емоційного стану.

Завдання:

1. З'ясувати, як повномасштабна війна в Україні вплинула на рівень доходів її громадян, залежно від країни їхнього проживання під час війни.
2. Проаналізувати причини підвищення або зниження доходів громадян України під час війни.
3. Проаналізувати, як емоційний стан громадян України під час війни пов'язаний з підвищенням або зниженням їхніх доходів.
4. Проаналізувати економічну поведінку громадян України під час війни і виявити її особливості залежно від гендерної приналежності.

Методи та організація дослідження. За допомогою авторського опитувальника «Психологічні особливості економічної поведінки громадян України під час війни» проаналізовано особливості економічної поведінки резидентів нашої країни, залежно від підвищення або зниження рівня їхніх доходів під час війни, а також залежно від гендерної приналежності. Опитувальник містить 12 запитань, з них на 5 запитань респонденти надавали розгорнуті відповіді, а на 7 запитань обирали одну з відповідей, запропонованих автором.

Зібраний якісний матеріал підлягав контент-аналізу. Емпіричне дослідження було організовано у декілька етапів. На першому етапі було здійснено якісний аналіз відповідей респондентів стосовно впливу повномасштабної війни в Україні на рівень їхніх доходів залежно від країни проживання під час війни, на другому етапі – було здійснено аналіз причин підвищення або зниження доходів громадян України під час війни, на третьому етапі – було проаналізовано емоційний стан громадян України під час війни, пов'язаний з підвищенням або зниженням їхніх доходів, й на четвертому етапі було здійснено аналіз економічної поведінки громадян України під час війни і виявлено її особливості залежно від гендерної приналежності.

Вибірка дослідження. У дослідженні взяло участь 170 респондентів – студентів технічного університету, віком 18-20 років, з них 61,8 % – чоловіки і 38,2 % – жінки. Респонденти зазначали, де вони проживають під час війни, зокрема: 76,5 % респондентів знаходяться в Україні на підконтрольних Україні територіях; 23,5 % респондентів – переїхали в інші країни (з них 17,6 % – проживають в країнах ЄС і 5,9 % – проживають в ОАЕ).

Результати дослідження та їх обговорення. Першим завданням нашого дослідження було з'ясувати, як повномасштабна війна в Україні вплинула на рівень доходів її громадян залежно від країни їхнього проживання під час війни. Як видно з рисунка 1, у 20,59 % громадян України рівень доходів підвищився, у 17,65 % – не змінився і у 61,76 % – знизився.

На рисунку 2 показано, що серед респондентів, рівень доходів яких зріс, 42,9% проживають в Україні, а 57,1% – в інших країнах. З респондентів, які зазначають, що їх рівень доходів не змінився, 83,3% перебувають на території України і 16,7% – в інших країнах. До того ж переважна кількість респондентів які зазначають, що рівень їхніх доходів знизився, проживають в Україні – 85,7% й лише 14,3% – в інших країнах.

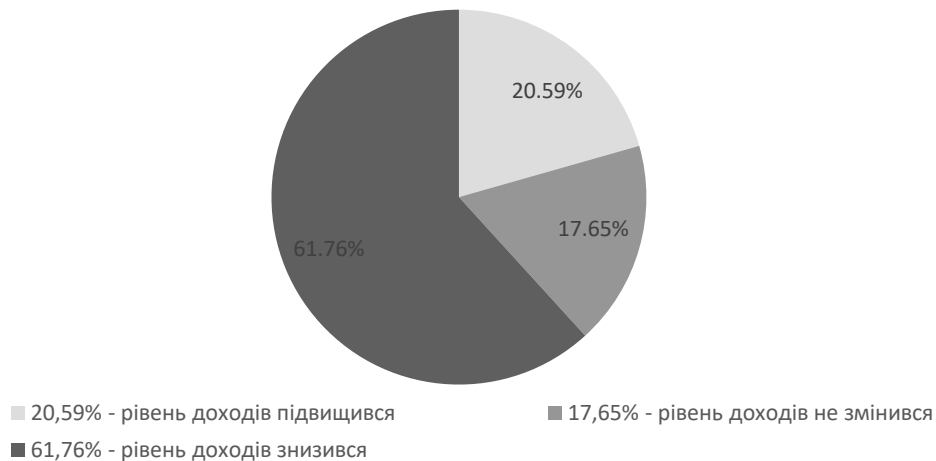

Рис. 1. Вплив війни в Україні на рівень доходів її громадян

Другим завданням нашого дослідження було проаналізувати причини підвищення або зниження доходів громадян України під час війни.

На запитання: «За рахунок чого зріс рівень Ваших доходів під час війни в Україні?» респонденти називали різні чинники.

Так, респонденти, які проживають в Україні, зазначили, що вони стали більше працювати й відповідно більше заробляти, а рівень їхніх доходів зріс на 50-80 відсотків.

Респонденти, які проживають в країнах ЄС, основними чинниками підвищення доходів назвали: 42,9% респондентів працевлаштувалися в країні тимчасового проживання і стали більше заробляти, завдяки цьому рівень їхніх доходів зріс від 10 до 200 відсотків; 28,6% респондентів отримали допомогу від країни тимчасового проживання, що позитивно вплинуло на їхній фінансовий стан, а саме – рівень доходів зріс від 10 до 70 відсотків; 14,3% респондентів отримали допомогу від родичів як резидентів, так і нерезидентів України, а також від знайомих і друзів, які є нерезидентами України, що призвело до зростання рівня доходів в середньому на 10 відсотків; 14,3% респондентів отримали допомогу від України (від держави або від компаній, в яких вони працювали до війни), внаслідок чого зростання рівня їхніх доходів склало в середньому 10 відсотків.

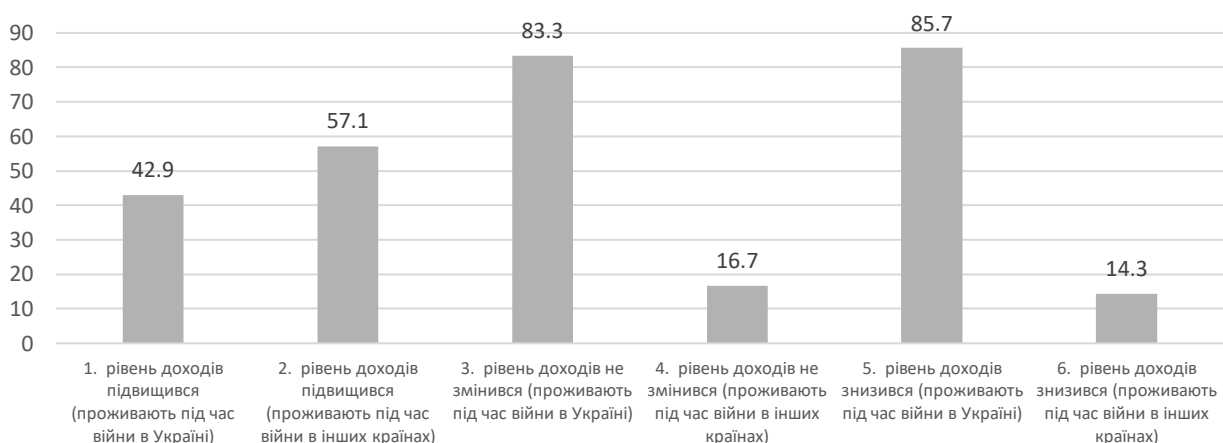

Рис. 2. Зміна фінансового стану громадян України залежно від країни проживання під час війни

Респонденти, які під час війни проживають в Україні й зазначили, що їхній фінансовий стан погіршився, зокрема знизився рівень доходів, називали такі чинники: 83,3% респондентів зазначили, що на зниження їхнього рівня доходів (в середньому на 30 відсотків) вплинуло

падіння курсу гривні відносно валют класу А (долари США, Євро тощо); 22,2% респондентів стали витрачати більше грошей, оскільки підтримують фінансово своїх близьких, така фінансова підтримка складає від 20 до 50 відсотків від загальної суми доходів; 16,7% респондентів втратили майно через військові дії під час повномасштабної війни в Україні, що призвело до погіршення фінансового стану на 30-40 відсотків; 15,6% отримали тимчасовий прихисток в країнах ЄС, але це призвело до збільшення витрат (на 30-40 відсотків), оскільки в країні, де вони тимчасово проживали, ціни на товари і послуги вище ніж в Україні, як результат вони прийняли рішення повернутися в Україну; 11,1% респондентів втратили роботу, що призвело до зниження рівня їхніх доходів на 50 відсотків; 10% респондентів втратили від 30 до 50 відсотків свого доходу через невдалі інвестиції, які призвели до фінансових втрат; 5,6% респондентів визнають, що рівень їхніх доходів знизився на 15-20 відсотків через зниження купівельного попиту у бізнесі під час повномасштабної війни в Україні.

Серед респондентів, які проживають в країнах ЄС і чий рівень доходів знизився, більшість назвали такі чинники: 66,7% респондентів втратили роботу, що призвело до зниження їхніх доходів на 50 відсотків; 60% респондентів стали більше витрачати, оскільки тимчасово проживають в країні, де ціни на товари і послуги вище ніж в Україні, внаслідок чого фінансовий стан погіршився в середньому на 20 відсотків; 20% респондентів назвали основним чинником зниження рівня їхніх доходів – збитки через невдалі інвестиції, що в середньому складає 30 відсотків.

Третім завданням нашого дослідження було проаналізувати, як емоційний стан громадян України під час війни пов'язаний з підвищенням або зниженням їхніх доходів.

На запитання «Якими словами Ви змогли б описати свій емоційний стан під час війни, пов'язаний з підвищенням або зниженням Ваших доходів?» респонденти, доходи яких підвищились, дали такі відповіді: переважаюча частина респондентів, які проживають в Україні (68%), зазначили, що відчують стурбованість щодо стабільності своїх доходів і фінансового стану, тривогу, страх, й загалом переживають депресивні настрої, але при цьому 32% відповіли на це запитання, що почуваються нормально через те, що в них є робота, яка приносить хороший дохід; переважаюча частина респондентів, які проживають в країнах ЄС (79%), зазначили, що відчують спокій й стабільність, а також можуть відкладати кошти, але на противагу 21% респондентів відповіли, що переживають скутість, залежність, прикрість, приниження, невдоволення та навіть жак.

Респонденти, доходи яких під час війни не змінилися, відповіли: 19% респондентів, які проживають в Україні, зазначили що фінансовий стан їх повністю влаштовує, а 81% респондентів повідомили, що почуваються нормально; респонденти, які проживають за межами України, зазначають, що вони почуваються нормально й шукають можливості більше заробляти.

Респонденти, доходи яких під час війни в Україні знизились, дали такі відповіді: 15% респондентів, які проживають в Україні, зазначили, що почуваються спокійно, 32 % респондентів почуваються нормально й можуть терпіти тимчасові фінансові труднощі, а 53 % респондентів переживають страх, смуток, напругу й занепокоєння; респонденти, які проживають за межами України, зазначають, що вони переживають сум і відчай.

Четвертим завданням нашого дослідження було проаналізувати економічну поведінку громадян України під час війни і виявити її особливості залежно від гендерної приналежності. На рисунку 3 показано зміни фінансового стану громадян України під час війни залежно від гендерної приналежності.

Так, серед респондентів жіночої статі у 23% рівень доходів зріс (33% з них проживає під час війни в Україні, а 67% – у країнах ЄС), у 23% рівень доходів не змінився (67% з них проживає під час війни в Україні, а 33% – в інших країнах) і у 54% респондентів рівень доходів знизився (86% з них проживає під час війни в Україні, а 14% – у країнах ЄС).

Ті респонденти, чий рівень доходів зріс, на запитання: «Чи купуєте Ви зараз приємні, але не дуже потрібні речі? Якщо так, то які?» відповіли, що вони переважно купують одяг, білизну, цигарки, дорожчу, але якіснішу їжу й солодощі і при цьому переживають відчуття безпеки, спокою і прихованої радості, але бояться показати оточуючим, що їм добре.

65% респондентів, рівень доходів яких не змінився, у відповідь на зазначене запитання, повідомили, що вони купують лише найнеобхідніше, й лише 35% дуже рідко дозволяють собі

покупку приємних, але не дуже потрібних речей, але якщо така покупка відбувається, то вони переживають дуже приємні емоції.

Рис. 3. Зміна фінансового стану громадян України під час війни залежно від гендерної приналежності

Серед респондентів жіночої статі, чий рівень доходів знизився, 43% іноді купують одяг та косметичні засоби, 29% – час від часу відвідують кафе, а 28% – майже нічого не купують; ті ж респонденти, які купують одяг, косметику тощо, переживають амбівалентні почуття, а саме – провини й у той самий час радість, а деякі навіть зазначають, що такі покупки дозволяють переживати приємну ілюзію, що у них є гроші й загалом все добре.

Серед респондентів чоловічої статі: у 19% рівень доходів зріс (50% з них проживає під час війни в Україні, а 50% – у країнах ЄС), у 14% респондентів рівень доходів не змінився (всі респонденти проживають під час війни в Україні) і у 67% рівень доходів знизився (93% респондентів проживають під час війни в Україні, а 7% – у країнах ЄС).

Ті респонденти, чий рівень доходів зріс, на запитання: «Чи купуєте Ви зараз приємні, але не дуже потрібні речі? Якщо так, то які?» 50% відповіли, що вони переважно купують одяг і гаджети й водночас переживають почуття радості, але такі покупки відбуваються дуже рідко, 25% відповіли, що вони купують алкоголь і водночас переживають почуття провини, й 25% намагаються не витрачати гроші й водночас переживають позитивні емоції, пояснюючи це тим, що наявність заощаджень дає їм варіативність вибору.

35% респондентів, рівень доходів яких не змінився, у відповідь на зазначене запитання, як і респонденти жіночої статі, повідомили, що вони купують лише найнеобхідніші речі, 34% респондентів купують одяг, подарунки, аксесуари й улюблену їжу в ресторанах, а 31% респондентів купують комп'ютерні ігри і водночас переживають недовготривалу радість, яку згодом дуже швидко змінює почуття смутку.

Серед респондентів чоловічої статі, рівень доходів яких знизився, 36% респондентів купують лише найнеобхідніше й водночас переживають порожнечу або негативні емоції, 14% респондентів купують різні дрібниці й солодощі і переживають у такі моменти недовготривале задоволення й почуття спокою, 14% респондентів купують значно менше приємних, але не дуже потрібних речей ніж раніше, й здебільшого це якісь невеликі покупки, при цьому, як і у попередній підгрупі респонденти відчують спокій й загалом отримують від цього приємні емоції, 29% респондентів купують гаджети і комп'ютерні ігри, одяг і відвідують ресторани і кафе, й водночас переживають позитивні емоції, вони розглядають подібні витрати як можливість відволіктися, хоча респонденти, які проживають зараз за межами України, визнають, що подібні витрати стають проблемою.

Цікаво, що лише 14,7% респондентів реалізують просоціальну економічну поведінку під час війни – допомагають близьким, займаються благодійністю тощо. Серед них: 80% – чоловіки, а жінки – 20%. У 80% респондентів з просоціальною поведінкою спостерігається емоційний фон, забарвлений у негативну модальність, й лише у 20% респондентів, переважна більшість яких чоловіки, спостерігається радість від того, що вони можуть комусь допомагати. Натомість респонденти, які витрачають гроші на себе, зазначили, що вони відчують задоволення і спокій, але водночас намагаються приховати свої позитивні емоції від оточуючих.

Висновки. Отже, у статті проаналізовано причини підвищення або зниження доходів українських громадян під час війни в Україні, їхній емоційний стан, пов'язаний з підвищенням або зниженням їхніх доходів, а також особливості їхньої економічної поведінки, зокрема залежно від гендерної приналежності.

З'ясовано, що у більшості респондентів доходи знизилися, і більшість респондентів з цієї категорії перебувають під час війни в Україні; щодо емоційного стану, то переважно позитивні емоції виявлено у частини респондентів, рівень доходів яких підвищився і які тимчасово знаходяться за межами України, у решти – емоційний фон переважно забарвлений у негативну модальність; купівля товарів більш притаманна жінкам, а чоловіки демонструють більш ощадливу поведінку. Водночас лише невелика частина респондентів реалізує просоціальну економічну поведінку, з них більшість – чоловіки. Але у багатьох респондентів при реалізації просоціальної поведінки виникають негативні емоції, й лише деякі респонденти чоловічої статі відчують радість від того, що вони можуть комусь допомагати. Натомість респонденти, які витрачають гроші на себе, відчують стан задоволення і спокій, але водночас намагаються приховати свої позитивні емоції.

Подана у статті інформація може бути корисною для ідентифікації причин виникнення у особистості певних емоційних станів, залежно від збільшення або зниження рівня її доходів й фінансового стану загалом, та аналізу економічної поведінки в умовах повномасштабної війни.

Перспективи подальших досліджень. Ми вбачаємо перспективи подальших досліджень в розробці ефективних методів психологічної підтримки громадянам України, націленої на формування оптимальної економічної поведінки, яка супроводжуватиметься позитивними емоціями.

Література

1. Винославська, О., & Кононець, М. (2021). Основні загрози економічній безпеці особистості в умовах пандемічних обмежень. *Сучасні проблеми управління*, 35-40.
2. Карамушка, Л., Креденцер, О., Терещенко, К., Івкін, В., Лагодзінська, В., & Ковальчук О. (2022). Особливості психічного здоров'я персоналу освітніх та наукових організацій в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 1(25), 62-74. doi: <https://doi.org/10.31108/2.2022.1.25.7>
3. Мочерний, С. В. (відп. ред.) та ін. (2000). *Економічна енциклопедія*. У трьох томах. Т. 1. Київ: Академія.
4. Bogic, M., Njoku, A., & Priebe, S. (2015). Long-term mental health of war-refugees: a systematic literature review. *BMC Int Health Hum Rights*, Oct 28, 15:29. doi: 10.1186/s12914-015-0064-9. PMID: 26510473; PMCID: PMC4624599.
5. Coupe, T., & Obrizan, M. (2016). The impact of war on happiness: The case of Ukraine. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 132, 228-242.
6. Dutra, L., Grubbs, K., Greene, C., Trego, L. L., McCartin, T. L., Kloezeman, K., & Morland, L. (2011). Women at war: implications for mental health. *J Trauma Dissociation*, 12(1), 25-37. doi: 10.1080/15299732.2010.496141. PMID: 21240736.
7. Fazel, M., Wheeler, J., & Danesh, J. (2005). Prevalence of serious mental disorder in 7000 refugees resettled in Western countries: A systematic review. *Lancet*, 365, 1309–1314. doi: 10.1016/S0140-6736(05)61027-6.
8. Gong, Y., Liu, X., Zheng, Y., Mei, H., Que, J., Yuan, K., ... & Lu, L. (2022). COVID-19 Induced Economic Slowdown and Mental Health Issues. *Frontiers in Psychology*, 13.
9. Goodwin, N., Harris, J. M., Nelson, J. A., Rajkarnikar, P. J., Roach, B., & Torras, M. (2018). *Macroeconomics in context*. Routledge.
10. Gozgor, G., Lau, C. K. M., & Ma, J. (2022). Effects of economic shocks on human behavior, mental life and the environment: Implications for the post-COVID-19 crisis era. *Frontiers in psychology*, 4477.
11. Karamushka, L. M., Kredentser, O. V., Tereshchenko, K. V., Delton, Y., Arefniya, S. V., Paskevskaya, I. A. (2022). Study on subjective well-being of different groups of population during the 2022 war in Ukraine. *Wiad Lek*, 75(8 pt 1), 1854-1860. doi: <https://doi.org/10.36740/WLek202208107>. PMID: 36089869.
12. Kimbrough, E. O., Laughren, K., & Sheremeta, R. (2020). War and conflict in economics: Theories, applications, and recent trends. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 178, 998-1013.
13. Lane, T. (2017). How does happiness relate to economic behaviour? A review of the literature. *Journal of behavioral and experimental economics*, 68, 62-78.
14. Lie, B. (2002). A 3-year follow-up study of psychosocial functioning and general symptoms in settled refugees. *Acta Psychiatr Scand*. 106, 415–425. doi: 10.1034/j.1600-0447.2002.01436.x.
15. Murthy, R. S., & Lakshminarayana R. (2006). Mental health consequences of war: a brief review of research findings. *World Psychiatry*, 5(1), 25-30. PMID: 16757987; PMCID: PMC1472271.
16. Savage, D. A. (2016) Surviving the Storm: Behavioural Economics in the Conflict Environment. *Peace Economics, Peace Science and Public Policy*, 22(2), 105-129. doi: <https://doi.org/10.1515/peps-2015-0047>
17. Lea, S. E. G. (2001). Decision and choice: Economic psychology. In N. J. Smelser & P. B. Baltes, *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, 3284-3286. Amsterdam: Elsevier.
18. Tempany, M. (2009). What research tells us about the mental health and psychosocial wellbeing of Sudanese refugees: a literature review. *Transcult. Psychiatry*, 46, 300–315. doi: 10.1177/1363461509105820.

References

1. Vynoslavskaya, O., & Kononets, M. (2021). Osnovni zagrozy ekonomichnoi bezpetsi osobystosti v umovakh pandemichnykh obmezhen [The main threats to the economic security of the individual in the conditions of pandemic restrictions]. *Suchasni problemy upravlinnya*, 35-40. [In Ukrainian]
2. Karamushka, L., Kredentser, O., Tereshchenko, K., Ivkin, V., Lagodzinska, V., & Kovalchuk, O. (2022). Osoblyvosti psykhnichnogo zdorovya personalu osvity i nauky ta naukovykh organizatsii v umovakh viiny [Features of mental health of the staff of educational and scientific organizations in the conditions of war]. *Organizatsiina psykhnologia. Ekonomichna psykhnologia*, 1(25), 62-74. <https://doi.org/10.31108/2.2022.1.25.7> [In Ukrainian]
3. Mochernyi, S. V. (Ed.). (2000). *Ekonomichna entsyklopedia [Economic encyclopedia]*. V. 1. Akademia. [In Ukrainian]
4. Bogic, M., Njoku, A., & Priebe, S. (2015). Long-term mental health of war-refugees: a systematic literature review. *BMC Int Health Hum Rights*, Oct 28, 15:29. <https://doi.org/10.1186/s12914-015-0064-9>. PMID: 26510473; PMCID: PMC4624599.
5. Coupe, T., & Obrizan, M. (2016). The impact of war on happiness: The case of Ukraine. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 132, 228-242.
6. Dutra, L., Grubbs, K., Greene, C., Trego, L. L., McCartin, T. L., Kloezeman, K., & Morland, L. (2011). Women at war: implications for mental health. *J Trauma Dissociation*, 12(1), 25-37. <https://doi.org/10.1080/15299732.2010.496141>. PMID: 21240736.
7. Fazel, M., Wheeler, J., & Danesh, J. (2005). Prevalence of serious mental disorder in 7000 refugees resettled in Western countries: A systematic review. *Lancet*, 365, 1309-1314. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(05\)61027-6](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(05)61027-6).
8. Gong, Y., Liu, X., Zheng, Y., Mei, H., Que, J., Yuan, K., & Lu, L. (2022). COVID-19 Induced Economic Slowdown and Mental Health Issues. *Frontiers in Psychology*, 13.
9. Goodwin, N., Harris, J. M., Nelson, J. A., Rajkarnikar, P. J., Roach, B., & Torras, M. (2018). *Macroeconomics in context*. Routledge.
10. Gozgor, G., Lau, C. K. M., & Ma, J. (2022). Effects of economic shocks on human behavior, mental life and the environment: Implications for the post-COVID-19 crisis era. *Frontiers in psychology*, 4477.
11. Karamushka, L., Kredentser, O., Tereshchenko, K., Delton, Y., Arefniya, S. V., Paskevskaya, I. (2022). Study on subjective well-being of different groups of population during the 2022 war in Ukraine. *Wiad Lek*, 75(8 pt 1), 1854-1860. <https://doi.org/https://doi.org/10.36740/WLek202208107>. PMID: 36089869.
12. Kimbrough, E., Laughren, K., & Sheremeta, R. (2020). War and conflict in economics: Theories, applications, and recent trends. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 178, 998-1013.
13. Lane, T. (2017). How does happiness relate to economic behaviour? A review of the literature. *Journal of behavioral and experimental economics*, 68, 62-78.
14. Lie, B. (2002). A 3-year follow-up study of psychosocial functioning and general symptoms in settled refugees. *Acta Psychiatr Scand*, 106, 415-425. <https://doi.org/10.1034/j.1600-0447.2002.01436.x>.
15. Murthy, R., & Lakshminarayana R. (2006). Mental health consequences of war: a brief review of research findings. *World Psychiatry*, 5(1), 25-30. PMID: 16757987; PMCID: PMC1472271.
16. Savage, D. A. (2016) Surviving the Storm: Behavioural Economics in the Conflict Environment. *Peace Economics, Peace Science and Public Policy*, 22(2), 105-129. <https://doi.org/10.1515/peps-2015-0047>
17. Lea, S. E. G. (2001). Decision and choice: Economic psychology. In N. J. Smelser & P. B. Baltes, *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, 3284-3286. Elsevier.
18. Tempany, M. (2009). What research tells us about the mental health and psychosocial wellbeing of Sudanese refugees: a literature review. *Transcult. Psychiatry*, 46, 300-315. <https://doi.org/10.1177/1363461509105820>.

Відомості про автора

Кононець Марія Олександрівна, кандидатка психологічних наук, доцентка, доцентка кафедри психології і педагогіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Київ, Україна.

Kononets, Maria, PhD (Psychology), Associate Professor, Department of Psychology and Pedagogy, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9303-707X>

E-mail: kononets.maria@gmail.com

Отримано 16 січня 2023 р.
Рецензовано 6 лютого 2023 р.
Прийнято 13 лютого 2023 р.